

УДК 371.21(477)«18»

ЗАСОБИ ЗАОХОЧЕННЯ ТА ПОКАРАННЯ УЧНІВ СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ У СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Рукасова С.О., Крутогорська О.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті досліджено розвиток проблеми заохочення та покарання учнів середніх закладів освіти у середині ХІХ століття. З'ясовано специфіку морального заохочення кращих учнів гімназій та реальних училищ. Установлено особливості покарань вихованців, як індивідуальних так і колективних. Висвітлено відмінності у засобах заохочення та покарання чоловічих та жіночих гімназій. Визначено, що в досліджуваний період вчителі діяли за чіткими рекомендаціями щодо засобів заохочення та покарання учнів.

Ключові слова: похвальний лист, стипендія, медаль, догана, штрафний журнал.

Постановка проблеми. Актуальною дидактичною проблемою середини ХІХ століття є проблема перевірки, оцінки знань учнів. Підкреслимо, що цей період найбільш яскравий, насичений педагогічними ідеями, пропозиціями, зокрема в галузі організації контролю знань, умінь і навичок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми засвідчило інтенсивні пошуки визначення сутності, функцій, видів, форм і методів контролю, вимог до реалізації, розробки критеріїв оцінювання навчальних досягнень (Н. Волкова, С. Золотухіна, В. Крисько, Ч. Купишевич, І. Підласий, Е. Петровський, О. Савченко, М. Сорокін, М. Фіцула, М. Ярмаченко та ін.).

Інший напрям складають експериментальні дослідження у яких здійснено перевірку теоретичних висновків і рекомендацій (В. Безверхова, В. Буряк, Т. Дмитренко, Н. Карапузова, О. Масалітіна, Л. Рибалко, І. Синельник, Т. Солодка та ін.).

Окремий напрям визначає тенденція розкриття історико-педагогічних аспектів проблеми контролю в певні історичні періоди (А. Бойко, В. Вихрущ, М. Дем'яненко, М. Євтух, С. Золотухіна, Г. Кзензова, І. Підласий, О. Сухомлинська, Г. Троцько та ін.) з питаннями контролю щільно пов'язані й засоби заохочення та покарання, які використовували в середніх навчальних закладах.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Недостатньо дослідженим залишається започаткований нами напрям організації контролю навчальних досягнень учнів середніх закладів освіти в середині ХІХ століття, зокрема вивчення потребує систематизації ідей та наукового узагальнення практичного досвіду засобів заохочення та покарання учнів середніх закладів освіти у другій половині ХІХ століття.

Мета статті. Аналіз засобів заохочення та покарання учнів середніх закладів освіти у середині ХІХ століття.

Виклад основного матеріалу. У статуті гімназії 1828 року міри заохочення були викладені у параграфах сто п'ятдесят четвертому і двісті тридцять п'ятому; вони полягали в тому, що кращі з учнів, які відзначались старанністю й добросовістю, нагороджувались книжками й похвальними листами (не більше двох-трьох нагород на клас); саме нагородження відбувалося після іспитів на урочистому акті. У тому разі, коли учень був з бідної родини, статут передбачав нагородження такою книгою, яка надалі

могла йому знадобитися. Найкращих з вихованців останнього класу нагороджували золотими та срібними медалями, на розсуд ради гімназії.

Проте аналіз досвіду роботи середніх навчальних закладів свідчить, що на початку досліджуваного періоду в них застосовувалися й деякі інші засоби заохочень. Так, у публіцистичній й мемуарній літературі, міністерських розпорядженнях, звітних матеріалах знаходимо відомості про те, що прізвища кращих учнів систематично заносили на спеціальну почесну дошку, яка була в кожній гімназії; розподіл місць вихованців у класі здійснювали відповідно до рівня їх знань, старанності й поведінки, що було встановлено циркулярним розпорядженням що у 1813 році; був і такий вид нагород, як «почесні (схвальні) відгуки» про найбільш змістовні твори [2, с. 10-11].

У Санкт-Петербурзькому навчальному окрузі ще в 40-х роках за пропозицією попечителя «з метою викликати благородне змагання» були встановлені грошові премії переможцям конкурсу творів, які виконували учні 4-7 класів з предметів гімназичного курсу: спочатку на рік у вигляді досвіду, а потім і остаточно. Проте в інших навчальних округах того часу така нагорода не знайшла поширення: наприклад, керівництво Одеського округу відхилило її впровадження на тій підставі, що «...грошові премії за учнівські твори ... рано можуть розвинути в учнях корисливі спрямування» [3, с. 10-11; 7, с. 16].

Серед засобів заохочення слід відзначити і стипендії, що надавали «бідним, але благонадійним та старанним вихованцям», згадки про які належать ще до першої половини ХІХ століття. Так, згідно з міністерським розпорядженням від 1839 року стипендії з коштів державної скарбниці могли бути призначені дітям «бідних дворян і чиновників», які на річних іспитах з головних предметів отримали «повне число балів 5, з інших предметів – не менше 3» і мали схвальну поведінку. При цьому перевагу віддавали «учням вищих чотирьох класів». Питання про надання стипендії вирішувала педагогічна рада гімназії, а остаточно його затверджував попечитель навчального округу.

Та сама педагогічна рада позбавляла стипендії «учнів, упродовж піврічного курсу в щомісячних відомостях не схвалених у науках і старанності більш ніж половиною вчителів або викладачами трьох головних предметів; ті, хто по закінченні річного курсу не будуть переведені до наступного класу; ті, хто вчинив провини особливої

важливості чи по завершенні піврічного курсу за середнім числом балів у поведінці не одержать схвалення» [4, с. 165].

З часом поряд з державними почали з'являтися стипендії, засновані приватними особами або громадськими чи державними організаціями й установами, користуватися якими мали право не лише вихідці з привілейованих верств населення. Наприклад, затверджене у 50-х роках «Положення про стипендії В. Жуковського» встановлювало, що з двох заснованих у гімназіях стипендій одну призначали вихованцю з сімей незаможних дворян, а другу – «вихідцю з бідних міських обивателів»; питання про її надання вирішувала рада гімназії, ґрунтуючись на результатах вступних іспитів; власника стипендії позбавляли права одержувати її в тому випадку, коли він залишався в тому ж класі на другий рік.

Крім стипендій, подекуди використовували і такий вид матеріального заохочення гімназистів, як одноразова грошова допомога, право на яку мали тільки старанні учні. Водночас слід зазначити, що на початку досліджуваного періоду стипендії були далеко не у всіх гімназіях, а там де вони були встановлені, їх кількість переважно не перевищувала двох-чотирьох на навчальний заклад; одноразова чи грошова допомога взагалі носила епізодичний характер.

Вимоги статуту про нагородження кращих з випускників золотими і срібними медалями були впроваджені в життя не відразу після затвердження статуту, а лише згодом, бо навіть сам малюнок медалей схвалено лише в 1835 році. При цьому підкреслювалося, що медалями нагороджуються особи «з удюстосних ... чину 14 класу»; тобто вихідці з привілейованих верств населення (переважно дворян).

Після коригування в 40-х роках статуту, медалями стали нагороджувати і тих юнаків, що за своїм походженням не мали права на чин 14 класу, але вимоги щодо нагородження були, як і раніше, не зовсім виразними: на розсуд ради гімназії, за затвердженням попечителя навчального округу, їх надавали випускникам, які «з цілковитим успіхом» завершили курс цього навчального закладу і, крім того, одержали оцінку «відмінно» з грецької чи російської мови та законодавства [1, с. 163-164].

Цілком виразно умови нагородження медалями та їх кількість у кожній гімназії були сформульовані лише у 1860 році: «Медалей удостоюються: а) золотої – учні, що одержали з двох третин предметів «задовільно» і б) срібної – ті, що мають принаймі з половини предметів оцінку «дуже задовільно» із другої половини «задовільно». Медалей можна видавати не більше трьох – однієї золотої і двох срібних, якщо є вихованці, що, при відмінній поведінці, задовольняють вищезгадані умови» [8, с. 103].

Значно докладніше в статуті були викладені міри покарання, до яких належали «догана, приторомлення, позбавлення вищого місця в класі, виставлення імені винуватого на чорній дошці, зрештою, й ув'язнення на декілька годин у замкненому класі, проте не інакше, як удень, з повідомленням батьків». При цьому перші три з перелічених мір мали право накладати вчителі й

інспектор, а останні – тільки директор. Як крайній захід, педагогічна рада могла призначити й покарання різкими, але лише учнями перших трьох класів; старших гімназистів за аналогічні дисциплінарні вчинки виключаючи з навчального закладу.

Виключенню з гімназії підлягали учні, які «з нездатності чи недбалості не роблять ніяких успіхів: ті, що виховуються за рахунок державної скарбниці – після двох років, а своєю коштом – після чотирьох років» перебування в тому самому класі (§§ 203, 204, 205, 217 статуту).

Серед засобів, запроваджених після затвердження статуту 1828 року, слід відзначити, по-перше, поширення з 1838 року тілесних покарань і на учнів старших класів, які дозволялися «у випадках особливої необхідності, не інакше як за бажанням чи з дозволу батьків». По-друге, жорсткі заходи, установлені того ж року щодо вихованців, виключених з середніх навчальних закладів: «1) учень, виключений з гімназії за провини, які не свідчать ще про зовсім зіпсовану моральність, не може бути прийнятий знову ні до тієї ж, ні до іншої гімназії ... раніше ніж через рік і без достатнього засвідчення в його виправленні; 2) якщо він зазнав такого виключення в другий раз чи приводом до виключення і в перший раз були провини, які виявляють прямо зіпсовану моральність, то забороняти прийняття його в гімназію назавжди; 3) останнє покарання накладати не інакше як з дозволу попечителя округу; 4) про кожного виключеного учня тимчасово або назавжди з гімназії директори округу ... повинні повідомляти один одного, а на документах, що повертаються учню, робити напис про виключення» [6, с. 286].

По-третє, зазнав змін параграф статуту щодо перебування в одному класі. Розпорядженням по Міністерству народної освіти від 1844 року було підкреслено, що до того часу відповідно до цього параграфа вихованці, які утримувалися у гімназіях за кошти державної скарбниці, могли перебувати в кожному класі по два роки. За зміненням параграфом такий учень мав право залишатися в тому класі і на третій рік, але лише один раз за час навчання. Натомість він більше не міг у подальшому залишатися на другий рік в будь-якому класі і підлягав виключенню з навчального закладу. Дозвіл, як виняток з цього, могло дати лише в тому разі, якщо учень подає надію на виправлення.

На початку досліджуваного періоду в гімназіях застосовували й деякі інші міри покарання, наприклад батьків повідомляли про незадовільну успішність і погану поведінку їх дітей; за ці ж недоліки учителі могли ставити учнів навколішки в класі; досить суворо карали за невідвідування занять, – аж до залишення на другий рік у тому ж класі і виключення з гімназії; учнів, що навчалися за кошти державної скарбниці чи державних установ, визнаних «нездатними до вивчення наук», позбавляли грошового утримання [2, с. 4].

Зауважимо також, кращі педагогічні колективи розглядаючи питання порушення дисципліни учнями чи відступку від установлених правил, намагалися виявити їх передумови, особливості характеру порушників, пом'якшувальні (чи, навпаки, підсилювальні) обставини, тобто зробити

свою діяльність не «наглядом за тим, що робиться, а проникненням у те, що діється», у чому їх підтримували й прогресивні попечителі навчальних округів, про що свідчить, наприклад, діяльність київських гімназій того часу [5, л. 12, 47, 73].

У 1874 року Міністерство народної освіти встановило єдині для всіх гімназій Російської імперії «Правила про покарання», які того ж року були поширені й на учнів реальних училищ [8].

Як зазначалося в «Правилах...», покарання передбачали «моральне виправлення учнів»; вид покарання і його розміри повинні були «відповідати мірі провини» (з урахуванням віку вихованця, його розвитку, індивідуальних особливостей, попередньої поведінки) і призначатися, «за змогою, в суворій поступовості»; застосовували ж їх а) до всіх учнів загалом; б) до вихованців, які мешкали в пансіонах при гімназіях; в) до цілого класу [8, с. 36-37].

До першого виду покарань належали:

1. Догана викладача: наодинці; перед класом; із загрозою подальшого покарання (у разі невиконання).

2. Стояння учня під час уроку за лавою, біля неї чи коло дверей.

3. Одиночне сидіння в класі за окремою лавою (покарання за балаканину, підказування, суперечки з товаришами тощо).

4. Інформація класному наставнику від викладача про провину учня (з подальшою доганою від класного наставника).

5. Залишення в навчальному закладі по завершенні уроків (не більше ніж на одну годину) із занесенням цього випадку до зошита для записування уроків або ж оповіщенням про те батьків у який-небудь інший спосіб (покарання за неодноразове запізнення, невиконання домашніх завдань, лінощі під час занять).

6. Додаткові завдання на недільні і святкові дні з повідомленням про те батьків.

7. Додаткові заняття в навчальному закладі в недільні та святкові дні (протягом не більше трьох годин).

8. Догана інспектора наодинці або перед класом з унесенням до штрафного журналу і з повідомленням батьків.

9. Замикання в карцер з призначенням роботи (переважно письмової): а) на час від однієї до чотирьох годин; б) на час від 4-х до 8-ми годин; в) на час від восьми годин і не більш як на добу, з утриманням на чорному хлібі і воді (як у навчальні, так і в недільні та святкові дні), з негайним повідомленням про те батьків.

10. Догана директора наодинці (з унесенням до штрафного журналу) чи перед класом (з повідомленням батьків і зниженням оцінки за чверть за поведінку).

11. Догана від педагогічної ради перед класом (із зниженням четвертої оцінки за поведінку) чи перед гімназією (з попередженням про можливе виключення з гімназії).

12. Виключення з гімназії: а) з правом вступу до інших середніх навчальних закладів того ж міста; б) без такого права; в) із забороною вступу до будь-яких середніх навчальних закладів («з оповіщенням про те всіх шкільних керівників»).

До другого виду покарань належали:

1. Позбавлення за обідом останньої страви.

2. Стояння за столом під час сніданку, обіду чи вечері.

3. Сидіння за окремим столом під час сніданку, обіду чи вечері («з позбавленням однієї порції чи без такого»).

4. Залишення без сніданку, обіду чи вечері із заміною їх чорним хлібом і водою.

5. Позбавлення відпустки в недільні чи святкові дні.

6. Звільнення з пансіону (тимчасово або назавжди).

У разі вчинення якої-небудь провини, «несумісної з честю навчального закладу чи особливо шкідливої, й очевидного приховування цілим класом винного в такій провині», на клас накладали такі покарання:

1. Догана начальника закладу з унесенням усіх учнів поіменно до штрафного журналу.

2. Догана від педагогічної ради «із зменшенням усім учням оцінки за поведінку в найближчій кварталній відомості».

3. Догана від імені педагогічної ради «з негайним позбавленням всякого виду відзнак і переваг, зокрема й права на звільнення кого-небудь з класу в найближче півріччя або і в цілий наступний рік від плати за навчання, а також і на одержання стипендій та допомог» [8, с. 37-39].

Отже, наведені «Правила...» передбачали не лише індивідуальні дисциплінарні покарання деяких учнів, але й колективні, а також і такі негуманні (принаймні з сучасного погляду), як позбавлення їжі.

Умови попереднього і підсумкового (перехідні та випускні екзамени) контролю в жіночих гімназіях і прогімназіях з середини 70-х років регламентували досить стислі «Правила випробування під час вступу учениць до жіночих гімназій і прогімназій, переведенні з класу до класу і завершенні курсу, а так само й інших подробиць навчальної справи», затверджені міністром народної освіти в 1874 році [7].

Як і в чоловічих гімназіях в того часу, охочі могли вступати до будь-якого класу (за умови задовільних результатів вступних іспитів); кращих з учениць наприкінці навчального року заохочували похвальними листами і книжками; для одержання атестата вимагалось мати лише задовільні оцінки; «відмінніших» з випускниць нагороджували медалями.

Так, згідно з вищезгаданими «Правилами...», книжкою і похвальним листом нагороджували тих учениць, які «одержали в середньому виведенні з екзаменаційних чи річних оцінок від 4 S до 5 і мають не менше 4 з кожного окремого предмета», тобто сама ця нагорода відповідала нагороді 1-го ступеня в чоловічих гімназіях; досить близькими були й умови її одержання.

Книжкою нагороджували вихованок з «середнім виведенням від 4 до 5 включно», які не мали трійок з жодного предмета, а похвальним листом – гімназисток із «середнім виведенням» від 3 S до 4 балів включно.

Суворішими, ніж у чоловічих гімназіях, були вимоги для одержання медалей: золотими нагороджували випускниць «із середнім виведенням з усіх обов'язкових предметів 5 чи не менше 4 S», срібними – «не менше 4 S»; крім того, претендентки на нагороди повинні були показати

лише відмінну поведінку і знання з будь-якого предмета, оцінені не менше ніж четвіркою.

У разі, коли декілька учениць мали однакові бали, питання про те, «якій з них слід віддати перевагу», вирішувала педагогічна рада гімназії (нагадаємо, що в цей час вона мала право призначати не більше двох золотих і трьох срібних медалей) [7, с. 295-296].

На додаток до зазначених правил міністерськими циркулярами було встановлено, що, по-перше, переекзаменування дозволяли «під час переходу з класу до класу не більш як з одного обов'язкового предмета»; стосовно ж необов'язкових дисциплін відзначалося: «Навряд чи мало успішність в них може бути перешкодою для переведення до наступного класу».

По-друге, пояснювалося, що під час переведення до наступного класу під «задовільними» слід розуміти «ті оцінки, які вважаються такими в чоловічих гімназіях», бо «в основу правил про іспити в жіночих гімназіях 31-го серпня 1874 р. прийняті такі ж стосовно чоловічих» [7].

Висновки та пропозиції. Як засвідчує практика середніх закладів освіти, в досліджуваний період, усі види контролю почали здійснюватися за правилами однаковими для всіх гімназій і реальних училищ, а вчителі діяли за чіткими рекомендаціями щодо засобів заохочення та покарання.

Подальше вивчення історичних джерел дасть можливість розглянути проблему в більш широкому аспекті.

Список літератури:

1. Воронов А. Историческо-статистическое обозрение учебных заведений С.-Петербургского учебного округа с 1829 по 1853 год. / А.Воронов. – СПб.: Тип. Я.Трея, 1854. – 438 с.
2. Об училищных отметках (баллах), употребляемых и в наше время во всей России // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1861. – Ч. 109, отд. 1. – С. 1-46.
3. Об учреждении общего конкурса для учеников С.-Петербургских гимназий // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1840. – Ч. 27, отд. 1. – С. 5-6.
4. О назначении стипендий отличнейшим из бедных учеников в гимназиях Виленской, Минской, Гродненской и Белостокской // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1839. – Ч. 22, отд. 1. – С. 162-165.
5. Оп. 94, од. зб. 1356 «Журнал педагогічної ради за 1859 р.». – 1860. – 169 арк.
6. Относительно допущения телесных наказаний в высших классах гимназий // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. Т.2 (1835-1849). – СПб.: Тип. Академии наук, 1866. – С. 283-286.
7. Правила испытания при поступлении учениц в женские гимназии и прогимназии, переводе из класса в класс и окончания курса, а равно и других потребностей учебного дела // Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения. Т.6 (1874-1876). – СПб.: Тип. П.П. Сойкина, 1901. – С. 293-298.
8. Правила про покарання // Хрестоматія з історії педагогіки. – Т.IV, Ч.2. – К.; Х., 1936.–С.36-39.
9. Протокол педагогического съезда директоров и учителей, происходившего в Одессе с 2-го по 14-е июля 1864 года // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1864. – Ч. 124. Особые приложения. – С.1-224.
10. Циркулярное предложение об отметках учеников гимназий, дающих право на получение аттестатов и на награждение медалями // Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения. Т.3 (1859-1864). – СПб.: Тип. Академии наук, 1867. – С. 1037-1039.

Рукасова С.А., Крутогорская Е.В.

Донбасский государственный педагогический университет

СРЕДСТВА ПОощРЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ УЧЕНИКОВ СРЕДНИХ УЧРЕЖДЕНИЙ ОБРАЗОВАНИЯ В СРЕДИНЕ XIX СТОЛЕТИЯ

Аннотация

В статье исследовано развитие проблемы поощрения и наказания учащихся средних заведений образования в середине XIX века. Выяснено специфику морального поощрения лучших учащихся гимназий и реальных училищ. Установлены особенности наказаний воспитанников, как индивидуальных, так и коллективных. Освещены различия в способах поощрения и наказания мужских и женских гимназий. Определено, что в исследуемый период учителя действовали в соответствии с четкими рекомендациями относительно средств поощрения и наказания учащихся.

Ключевые слова: похвальный лист, стипендия, медаль, выговор, штрафной журнал.

Rukasova S.A., Krutogorie L.V.

Donbass State Pedagogical University

**MEANS OF ENCOURAGEMENT AND PUNISHMENT OF STUDENTS
IN SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS
IN THE MIDDLE OF THE NINETEENTH CENTURY**

Summary

The article explores the development problems of rewards and punishments of students in secondary education institutions in the middle of the nineteenth century. Clarified the specifics of moral encouragement of the best students of gymnasiums and real schools. The features of punishment of pupils, both individual and collective. Highlighted the differences in ways of rewards and punishments male and female gymnasiums. It was determined that in the study period, the teacher acted in accordance with clear recommendations regarding the means of encouragement and punishment of students.

Keywords: certificate of merit, scholarship, medal, reprimand, fine magazine.